

Ravel Kodrič

»... ga je izdajalska banda N.E. dala ubiti ...«

[Masten tisk in opombe v oglatih oklepajih sredi dokumentarnega gradiva v poševnem tisku so avtorjeve]

Na sam dan, ki se je zanj usodno iztek, je namreč Jožko Schiff, še preden bi Zavadlavovi moške z njim obručali kot s provokatorskim belogardiškim vrinjencem – dvojnikom, napisal Joži Vilfanu pismo, ki se je ohranilo (toplo se zahvaljujem strokovnemu osebju državnega Arhiva Republike Slovenije in rokopisnega oddelka NUK za pomoč pri iskanju gradiva). A da bi ga bolj razumeli, se moramo prej seznaniti z dvema predhodnima dopisoma med CK KPS in Oblastnim komitetom KPS za Primorsko.

Dopis višje instance se glasi:

Centralni Komitet
Komunistične Partije Slovenije.
Dne 26. II. 1944

OBLASTNEMU KOMITETU KPS
PRIMORSKA!

Priloženo pošiljamo 1 članek za »Prim. Poročev.« od tov. Bevka, ter **eno pismo, ki je za Staneta Vuka**. To pismo pošljite na Goriško okrožje da ga izroči. *Smrt fašizmu svoboda narodu!*

Opozoriti velja – videli bomo, zakaj – na uporabo ednine pri pismu za Stanka Vuka. Šlo je očitno za eno, zaprto, nemara tudi zapečaten ovojnico. Odgovor podrejenega foruma, odposlan na dan pred tragičnim umorom v ul. Rossetti, se glasi:

»Oblastni Komitet K P S

za Primorsko Slovenijo

Na položaju, 9. III. 1944

Centralnemu Komitetu K P S

Prejeli smo vaš dopis ... [omissis]

Prejeli smo tudi članek od tov. Franceta Bevka, katerega bomo uporabili kot uvodnik »v Primorskem Poročevalcu«, katerega ravno sedaj sestavljamo.

Pismo za Staneta Vuka smo takoj odposlali v goriško okrožje in bo zanesljivo prišlo v roke naslovnika.

Vsi, ki ste jih z radiogramom povabili k vam ... [omissis]

Končno je zdaj čas, da prepustimo besedo tudi osrednjemu liku dozdejšnje pripovedi. Dober mesec po Vukovi smrti (in tik pred lastno ...) je Schiff takole pisal Joži Vilfanu:

»Položaj dne, 15. IV. 44

Dragi

tov. Wilfan!

Mnogo časa želim se porazgovoriti s teboj. Mogel bi [beri »moral bi«]; pisu se pozna vpliv primorske rabe! *priti k tebi z mojim pokojnim prijateljem Stankotom Vukom, kateri je že bil pri tebi in pričakoval tovariša Kozbeka [sic].*

Ravno, ko sva se pripravljala na pot, ga je izdajalska banda N. E. dala ubiti. Stanko ni takrat še prejel pisma, katerega so mu bila poslana od tovarišev Kozbek-a Bevk-a in Marjana Brečlja. Prečital sem jih jaz, ker sem že poprej, pred razsulo Jugoslavije sodeloval s Stankotom na Goriškem in tudi sedaj, če ravno sva si bila nasprotna glede svetovnega nazora, sva ostala dobra prijatelja bodisi v zaporu, kakor tudi na svobodi.

Res, škoda je takega dobrega in inteligentnega narodnega delavca. Lahko bi še nadaljeval z mojim pismom, pa nima smisla da bi nadaljeval, ker bova itak se do dobra pogovorila, ko bova mi dva prišla skupaj; zato te prosim, da mi čimprej javiš kje in kdaj te lahko dobim.

Sedaj se nahajam v Renčah, ker nemaram biti več v Gorici, ker bi se lahko pripetilo tudi z/menoj, kakor že s prijateljem Stankotom.

S. F. – S. N.

Lepo te pozdravlja tov.

Schiff Jožko [lastno ročen podpis]

A ravno v Renčah se je z njim še tišti dan pripetilo če že ne isto, pa vsaj ze-

lo podobno »kakor že s prijateljem Stankotom«. Le da je morilska roka pri njem zdaj že znana, pri Stanku, Danici in Dragu Zajcu pa še ne in to navzlic Schiffovi neizzvani, celo – mar ne? – nekam prerezko odsekani, skorajda zagnani trditvi, da je ta roka v ul. Rossetti dvajsetkrat pritiskala na sprožilec avtomatskega samokresa prav po naročilu »izdajalske bande N. E.«.

Vendar je prav, da tudi Schiffovi črno na belem zapisani obdolžitvi privoščimo vsaj tisto mero verodostojnosti, ki so jo v zadnjih letih hoteli nekateri pripisati tajinstveni prenašalki pričevanja, ki naj bi ji ga nekaj desetletij po koncu vojne na vsem lepem zaupala prav tako brezimna mati.

A preden se pomudimo pri obdolženi »izdajalski bandi N. E.«, se velja osredotočiti na potovanje »pisma za Staneta Vuka«, ki do njega sploh prišlo ni, pač pa se je v Schiffovih nepooblaščenih rokah razcvetelo v »pisma, katera so mu bila poslana od tovarišev Kozbek-a Bevk-a in Marjana Brečlja« in ki jih je po lastni izjavi tudi sam »prečital«. Ovojnico s pismi je CK KPS poslal Oblastnemu komiteju KPS za Primorsko 26. februarja. Ne vemo, kdaj natanko do do te prve vmesne postaje prispela, vemo pa, da je Oblastni komite v pismu z dne 9. marca zagotovil, da so pismo »**takoj odposlali v goriško okrožje in bo zanesljivo prišlo v roke naslovnika**«. Ne vemo, kdaj in kako so pisma iz ovojnice prišla Jožku Schiffu v roke. Vemo pa iz Taussigovega in Zavadlavovega pričevanja, da se je Schiff prav tistega dne, 9. marca, dopoldne še sprehajal z – zasledovanim! – Vukom po Trstu: če mu je bila morda kurirska naloga predaje ovojnice Vuku zaupana pred tistim dnem, ne le, da naloge ni izpolnil, pač pa je pošljilo pred Vukom kratkotalno utajil (in jo nemara – a tega ni mogoče neizpodbitno trditi – preusmeril v sovražnikove roke ali vsaj pred njegove oči ...). Če pa mu je bila naloga zaupana šele naslednjega dne v Gorici, a še preden se je zvečer razpletla žalostna igra v ul. Rossetti, si je očitno ovojnico s pismi, namesto da bi jo po smrti naslovnika – vest o njej se je namreč že 11. marca bliskovito raznesla po Trstu in Gorici, saj sta bili tako Stankova kot Daničina družina široko znani in spoštovani – dolžnostno vrnil pošiljatelj, samovoljno in nepooblaščen prilastil, jo odprl, pisma prebral in se s tem v dopisu 15. aprila celo prav in nepremišljeno pred Jožo Vilfanom bahavo postavljaj. Mogoča pa je tudi tretja, še hujša domneva: da je Vuku namenjeno ovojnico s pismi sploh samovoljno, predržno in zlohotno prestregel pri pooblaščenem kurirju. Skratka: Zavadlav je najbrž vedel, kaj govori, ko je v Katoliškem glasu leta 1991 zapisal: »Tako Schiff ni mogel uiti likvidaciji, ki ga je doletela, ko se je prvič spet oglasil v Renčah.«

A čas je že, da se vprašamo, kdo vse se utegne skrivati za zagonetno Schiffovo oznako domnevnih naročnikov Vukovega umora. Še preden se lotimo razvolave kratice, naj mi bo dovoljeno opozoriti na natančnost Schiffovega izraza, ko je zapisal, da je »izdajalska banda N. E.« Stanka Vuka »dala ubiti«, ne pa kratkotalno »ubila«. Pikolovska natančnost Schiffove ubeseditve po svoje spominja pravzaprav na podobno natančnost v znanem letaku Pokrajinskega Odbora Osvobodilne Fronte za Primorsko Slovenijo, ki so ga tri dni prej in le dan pred prvo vosovskoasedo na dr. Ernesta Jazbeca v Gorici aktivisti že skrivaj raztrosili po Trstu. V njem se uvodni stavek glasi:

»Belo – plava garda se je na Primorskem umazala z novim strahotnim zločinom. Dne 10. marca t. l. je v Trstu

dala ubiti gestapovskim morilcem dr. Stanka Vuka in njegovo ženo. ... [omissis] ... izdajalec dr. Jazbec je še pred kratkim grozil dr. Vuku s smrtjo. Sedaj je s pomočjo gestapa svojo grožnjo tudi izvršil.«

Vprašanje je torej rogovilasto razcepljeno: zvedeti moramo, kdo sodi v »izdajalsko bando«, ki je Stanka Vuka, Danico Tomažič in Draga Zajca »dala ubiti«, in kdo med »gestapovske morilce«. Začnimo s prvim.

Na prelomu let 1943 / 1944 je kratica »N. E.« v svetu podtalnih prerivanj pomenila »Narodno Edinost«.

Ustanovitelj in predsednik »Narodne Edinosti« je bil prof. Anton Krošl – »Benko«, širši javnosti malo znana vodilna osebnost četniškega zakulisja na Slovenskem, deloma tudi zato, ker vojne po vsem sodeči ni preživel (dasiravno nekega rahlega dvoma v to trditve vseelej ni bilo mogoče povsem razbliniti ...). Vendar »Narodna Edinost« ni bila prva podtalna politično-vojaška-obveščevalna organizacija, ki si jo je med okupacijo Jugoslavije omislil ta premožni, podjetni, katoliško vzgojeni a kraljevi dinastiji zvesti izobraženec, ki je pred vojno prijateljeval s Kozbekom in se z njim vred sprl s cerkveno hierarhijo in s Slovensko ljudsko Stranko (ne pa z bratom Jožetom, članom izvršnih teles iste stranke ...) in ki ga je četniški vodja na Slovenskem major Karel Novak malone oboževal.

Že 1. junija 1941 je organiziral tajno vojaško-obveščevalno združbo z imenom »Pobratim«, zasnovano po kopitu viteških redov, če že ne kar istoimenske, druge najstarejše (1890) beograjske prostozidarske lože.

1. maja 1943 se je Pobratim preimenoval v »Narodno legijo«, ta pa je tedaj sprejela v svoje vrste tudi nekaj članov dotedanje skupine »Stara pravda«, potem ko je le-ta izstopila iz OF, ter dva ugledna izobraženca katoliške sredine – nekdanjega ministra Andreja Gosarja in slavista Jakoba Šolarja.

A po italijanskem razsulu 8. septembra 1943, po porazu četnikov pri Grčaricah ter vaških straž na Turjaku, ko je prišla do tragičnega izraza vsa strankarska razdrobljenost in vojaška neučinkovitost protipartizanskega tabora in ni tudi Mihailovičevemu pooblaščenju v Sloveniji majorju Karlu Novaku preostalo drugega, kot da vrže puško v koruzo, je Krošl začel na novo tkati mrežo prvenstveno protipartizanske »ilegale« pod »svežo« firmo »Narodne Edinosti«. Ta bi naj po besedah njenega propagandista dr. Vlada Ločniškarja »bila to, kar ni bila 'Slovenska zaveza' – nova politična formacija brez zveze s starimi strankami. ... Zametek 'Narodne Edinosti' so bili 'Pobratimci' ... Obveščevalna služba je bila podeljena Bratkotu [Dušanu Pleničarju, sicer operativnemu vodji četniške Državne Obveščevalne Službe, ki so jo Nemci na Vidovdan 1944 razgnali, ker je stregla Londonu].«

»Narodna edinost« je poleg centrale v Ljubljani premogla peščico tajnih pokrajinskih poverjenikov, na Primorskem kar dva: v Trstu dr. Ernesta Jazbeca, v Gorici inž. Josipa Rustjo. Slednji je bil tudi dolga leta odbornik založbe SIGMA (in tudi knjigarne Fortunato & nasledniki v Trstu), pri kateri je bil zaposlen Stanko Vuk in od katere je po Tomizovih besedah tudi vsa tri leta prestajanja zaporne kazni prejemal mesečni prihodek 1.500 lir. V mestu ob Soči so pristaši Narodne Edinosti tudi tiskali primorsko izdajo istoimenskega tajnega glasila te organizacije. Vanjo sta med drugimi dopisovala Goričana Jože Kogej in Dušan Černe.

Kot poroča Ivo Jevnikar v svoji monografiji o Dušanu Černetu (Zvestoba

3/4

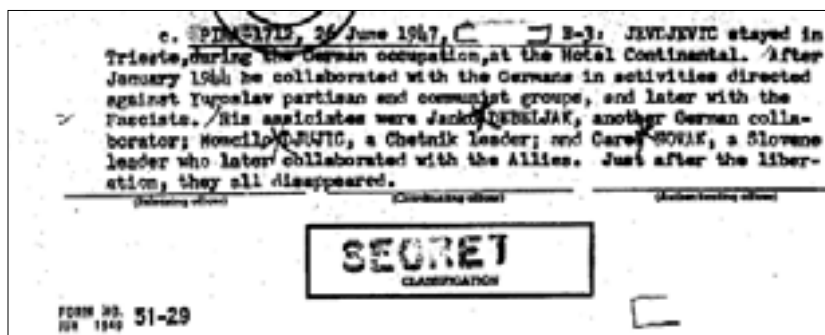

Vojvoda Dobroslav Jevdjević s svojimi četniki v Sloveniji leta 1944

vrednotam, Trst 2012, str. 81), je goriško skupino zalagal z denarjem tudi četniški vojvoda Dobroslav Jevdjević. Ameriško obveščevalno poročilo s 26. junija 1947 ve o vojvodi, ki je že zelo zgodaj v Bosni sklenil z Italijani sporazum o vzajemnem nenapadanju, povedati, da je med nemško zasedbo Trsta bival in ... uradoval v mestu ob zalivu v Hotelu Continental v središčni ulici San Nicolò, odkoder je januarja 1944 začel sodelovati z Nemci v

»... vseh 25 let niso vedeli, da so novi mučene primorske zemlje, temveč so se raje vlačugarili po Španiji in Franciji in kaj vemo kje in zbirali kot plačanci komunistične internacionale trup, da z njim zadajo zadnji udar svojem, že itak preizkušenemu narodu. Ali ni tako, tovariš Baebler – Žid?!«.

Sklepna polemična ost pa dovolj pove, v čigavo bližino je šovinistična in protikomunistična vnema prirnila »N.

Posnetek točke o Jevdjevičevem delovanju v Trstu v ameriškem dokumentu

boju proti jugoslovanskim partizanom in siceršnjim komunističnim skupinam. Pri tem početju je po izsedkih ameriških obveščevalcev tesno sodeloval z vojvodo Momčilom Djujićem, z majorjem Karlom Novakom in v majorja povišanim stotnikom Jankom Debeljakom. Slednji je pozneje veljal za Kokaljevega namestnika na čelu Inspektorata SNVZ. O njem ve zgodovinarica Tamara Griesser – Pečar v svojem delu »Razdvojeni narod« (str. 314) povedati, da »ga moramo prišteti k storilcem«, ki so na protikomunistični strani »zagrešili zločine tudi zunaj okvira aktivnosti Črne roke«.

Politično stališče skupine okoli Narodne Edinosti na Primorskem izklesano in nazorno izraža Jevnikarjeva

E.«, ko se je leta 1944 zima že prevečala v trpko pomlad ...

O tem, kako globoko so se Krošlovi somišljeniki na Primorskem znali ugnezditi v ključna vozlišča nemškega propagandnega in obveščevalnega živčevja, priča podatek zgodovinarja Borisa Mlakarja, da je eden od soustanoviteljev »Pobratima«, poročnik inž. Izidor Martinjak, zasedel sprva v organizacijskem štabu domobranskega (SNVZ) stroja v Trstu pod vodstvom Antona Kokalja, a pod dejanskim poveljstvom SS-generalca Odila Globočnika, položaj načelnika gradbenega oddelka, nato pa 3. januarja 1944 mesto vodje slovenskih oddaj na Radiu Trst pod neposrednim nadzorstvom in v iz-

Stotnik Janko Debeljak

navedba Černetovih načel iz njegove priljubljene fraze: »Naš sovražnik št. 1 so Italijani, sovražnik št. 2 so komunisti«. Vse kaže, da so bili v tej naravnosti kar dosledni. Tako je, denimo, v 15. številki primorske izdaje Narodne Edinosti avtor članka z naslovom »Domobranci in partizanom v razmišljanje« Osvobodilni Fronti poodčital:

»Zakaj ste se začeli bratiti s proketo italijansko zalego in si jo celo priključili v svoje vrste. Ali zato, da vam pomagajo pobijati svoje krvne brate, ali zato, da z njimi nadaljujete požigati naše vasi, da z njimi ropate in pomagate ohraniti italijanski videz naši slovenski zemlji?«

Slovenske komuniste pa je isti pišec pribil na prikladni sramotilni steber s temile besedami:

Dr. Anton Krošl

pričano zadovoljstvo stotnika SS Franza Hradetzkega, načelnika Kommando Adria, primorske veje nacističnega vojnega dopisništva SS-Standarte »Kurt Eggers«.

O samem Krošlu pa je po vojni zaslišanec s Primorskega, čeprav iz ljubljanskih časnikarskih vrst vedel zasliševalcem OZNE povedati, da je »razvil za Narodno legijo glavno aktivnost na Primorskem in da je imel tam precej sodelavcev ... tudi Agneletta Branka« ter da »naj bi bila podana tudi zveza Krošelj – dr. Slavik [Vukov, Schiffov in Taussigov sojetnik v Fossanu; 'Krošelj' je sicer napačna različica 'Benkovega' priimka Krošl, a v obveščevalskih virih in literaturi dokaj pogosta]«.

(Nadaljevanje sledi)